

Слово молодого автора

О.В.Делія

РОЛЬ ПОЛТАВСЬКИХ ЄПИСКОПІВ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В РОЗВИТКУ ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Проаналізована пам'яткоохоронна і дослідницька діяльність полтавських преосвящених Іларіона (1824-1904) та Іоанна (1844-1919).

Ключові слова: епархіальний музей, Полтавська єпархія, церковні старожитності.

Сучасні зміни у духовному й культурному житті українського суспільства зумовили зростання інтересу до вивчення церковної історії та історії духовенства.

Діяльність полтавських ієрархів найбільш активно висвітлювалась у біографічних нарисах, ювілейних адресах дорадянського періоду, підготовлених місцевими дослідниками.

На увагу заслуговує цикл студій В.Щеглова та Д.Дмитрієвського, присвячених пастирському служінню єпископа Іларіона (Юшенова) [1; 2]. Діяльність єпископа Іоанна (Смірнова) зі збереження пам'яток церковної старовини знайшла відображення у студіях В.Пархоменка [3]. Стислі біографічні довідки преосвящених були вміщені у довіднику І.Павловського «Полтавцы, иерархи, государственные и общественные деятели и благодетели» [4, с.18-20]. На сучасному етапі окремі аспекти діяльності полтавських єпископів були розкриті у монографічних дослідженнях В.Жук [5; 6].

Метою публікації є спроба проаналізувати й оцінити роль полтавських архієреїв Іларіона (Юшенова) та Іоанна (Смірнова) у вивченні історії Полтавської єпархії, розвитку церковно-краєзнавчих досліджень і збереженні рухомої та нерухомої культової спадщини краю наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття.

Друга половина ХІХ століття позначилась посиленням уваги як державних органів влади, науковців, так і широкого загалу до проблем вивчення, охорони й збереження монументальних церковних пам'яток та церковних старожитностей.

Активізувало пам'яткоохоронну діяльність і полтавське єпархіальне керівництво. Прибуття до Полтави першого вікарія, єпископа Прилуцького Іларіона у 1884 році та подальша його діяльність значною мірою посприяли розвитку церковно-краєзнавчого руху в межах єпархії, збереженню місцевих сакральних пам'яток.

Уже незабаром єпископом була розгорнута досить активна церковно-облаштувальна робота. Протягом 1884-1887 років преосвященим Іларіоном були оновлені храми Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, який став місцем перебування вікарних єпископів. Також за ініціативи ієрарха був збудований храм Сімеона Богоприїмця, облаштована усипальниця святих Амвросія та Афанасія. Зусиллями настоятеля було закінчено зведення мурованої огорожі навколо полтавської обителі [7, с.547-588].

Обійнявши у 1887 році посаду єпископа Полтавського й Переяславського, преосвященний Іларіон продовжив щорічний огляд стану храмів і монастирів єпархії. Вперше інспекційна подорож по благочиннях єпархії була здійснена ним у 1885 році, ще за часів вікаріатства. Незважаючи на те, що подорожі не мали наукового характеру, враження та зауваження ієрарха під час відрядження заносились до «Путевого журналу при обозренні єпархии» і підлягали оприлюдненню у «Полтавских єпархиальных ведомостях» [8, с.448-451].

У травні-червні 1889 року преосвященним було оглянуто 106 міських і сільських храмів Хорольського, Золотоніського, Переяславського та Прилукського повітів. Під час подорожі єпископ відвідав Красногорський, Переяславський Вознесенський, Густинський, Ладинський Покровський монастирі. Увагу єпископа привертав стан культових споруд та їх іконостасів. Окрім того, преосвященний оглядав начиння церковних ризниць. Так, під час огляду храму в селі Сулимівка Переяславського повіту Іларіоном уперше була описана унікальна плащаниця XV століття. Єпископ поверхнево розкрив зміст зображення на реліквії й відтворив ім'я автора — княгині Олени [9, с.600-635].

Водночас полтавський архієрей проявляв інтерес до ведення церковно-парафіяльних літописів. У 1891 році, під час огляду храмів Полтавського і Костянтиноградського повітів, преосвященний відзначив церковно-парафіяльний літопис, складений настоятелем храму Різдва Богородиці міста Костянтинограда протоієреєм А.Щитинським. У літописі наводились дані про культові пам'ятки цього міста XVIII століття — храми Різдва Богородиці та Благовіщенський. Історію зведення Різдва Богородичного храму автор виклав на основі метричних книг XVIII століття, які зберігались у церковному архіві. Із старожитностей храму А.Щитинський відзначив Євангеліє 1735 року і стародавні дзвони 1784, 1786, 1789 років. Серед культових речей Благовіщенського храму дослідник згадував плащаницю XVII століття [10, с.624-646; 11].

Наступного 1892 року єпископом Іларіоном була запропонована нова програма ведення церковно-парафіяльних літописів. Від попередніх цю програму відрізняла наявність вимог щодо детального опису рукописів, які зберігались у храмах єпархії, фресок, написів на церковних книгах [12, с.864-880]. За сприяння преосвященного кращі церковно-парафіяльні літописи почали активно друкуватись на сторінках єпархіального часопису.

З початку служіння на полтавській кафедрі єпископ звернув увагу на занедбаний стан пам'ятників на полі Полтавської битви. Особливе занепокоєння ієрарха викликав стан Сампсоніївського храму. У 1890 році преосвященний звернувся до Синоду з клопотанням про дозвіл на використання для ремонту споруди капіталу Й.Судієнка. Зазначимо, що на 1 січня 1890 року загальна сума капіталу, пожертвованого таємним радником Й.Судієнком на зведення храму на полі Полтавської битви, становила 123,785 тисяч карбованців.

Складні перемовини увінчались успіхом. Того ж року постановою Синоду від 22 березня 1890 року було виділено 6414 карбованців із капіталу Й.Судієнка на «...поддержание... Сампсониевской церкви, памятника и прочих строений, находящихся при церкви, в таком состоянии, которое соответствовало бы значению вспоминаемого события...» [13, с. 821-835]. Уже у 1895 році було здійснено реконструкцію Сампсоніївського храму за проектом архітектора М.Ніконова. Того ж року під керівництвом скульптора М.Барінова був споруджений новий пам'ятник над могилою російських воїнів

[14, с.508-518].

Під час перебування на чолі Полтавської єпархії єпископ підтримав зусилля настоятеля Успенського собору в Переяславі протоієрея М.Терлецького. Священик тривалий час намагався привернути увагу громадськості до напівзруйнованого дерев'яного Успенського храму. За ініціативи настоятеля у 1879 році був створений «Комитет по устройству соборного Успенского храма».

Клопотанням єпископа Іларіона у 1888 році Синод дозволив публікацію звернень Комітету про збір коштів на будівництво нового мурованого Успенського храму на сторінках духовних і світських видань Полтавської, Чернігівської, Київської, Подільської, Волинської губерній [15, с.63-73].

Того ж року храм був розібраний. На місці дерев'яної споруди були знайдені залишки давньоруського мурованого храму. Відразу археологічна знахідка була обстежена членом Київського церковно-історичного та археологічного товариства П.Лашкар'євим [16, арк.1-2]. Новозбудований Успенський храм був освячений преосвященим Іларіоном у 1896 році [17, с.438-448].

За участі єпископа протягом 1899-1902 років була здійснена реконструкція Успенського соборного храму в місті Полтаві [18]. Піклуванням Іларіона був оновлений Хрестовий храм архієрейського будинку, побудований новий корпус Єпархіального жіночого училища [19, с.200-212].

Об'єктом особливої уваги єпископа стала діяльність часопису «Полтавские епархиальные ведомости». В 1895 році єпископом Іларіоном була затверджена нова програма часопису. У програмі офіційної частини видання, крім постанов уряду і Синоду, передбачалось розміщення відомостей про стан церковних бібліотек, церковнопарафіяльних шкіл, поширення грамотності серед населення єпархії. Особливого значення набула просвітницька діяльність церковнослужителів. До програми неофіційної частини були включені «статьи, относящиеся к истории отечественной церкви, а особенно к истории епархии» [20, с.1077-1081].

Реформуванню підлягала і редакція видання. Редакційний склад був поділений на відділи: проповідницький, богословський, парафіяльний, шкільний, літературний, церковно-історичний.

Наприкінці життя однією з важливих причин тривоги полтавського ієрарха був стан церковних старожитностей та культових споруд єпархії. В щоденнику оглядових подорожей по єпархії єпископ Іларіон зазначав, що «...в церквах епархии есть немало памятников древности, небрежно хранящихся, ...остающихся недоступными для любителей старины» [21, с.485-487].

Найближчим часом пропозиція єпископа «об открытии в Полтаве при одном из духовных училищ церковного древлехранилища» була розглянута на XII єпархіальному з'їзді духовенства Полтавської єпархії, який відбувся у 1902 році [22, с.277-278].

Делегати з'їзду не змогли прийняти остаточного рішення, тому справа була направлена на розгляд до правління Полтавської духовної семінарії «...для обстоятельной разработки этого вопроса» [23, с.832-857]. На заваді розв'язання питання про відкриття єпархіального давньосховища стало послаблення контролю з боку полтавського ієрарха через хворобу. В 1904 році єпископ Іларіон помер.

Попри те, питання облаштування єпархіального давньосховища було ініційоване новопризначеним єпископом Полтавським і Переяславським

Іоанном (Смірновим) перед черговим з'їздом духовенства, який був скликаний у 1905 році [24, с.357-358]. Хоча преосвящений сам очолив роботу зі збору предметів церковної старовини, офіційне відкриття давньосховища відбулось лише у 1907 році.

Під час перебування на чолі полтавської кафедри єпископ Іоанн об'єднав навколо себе видатних представників церковно-краєзнавчого руху. Очолюваний ним Полтавський церковний історико-археологічний комітет став повноцінним науковим осередком з вивчення, охорони та збереження культових пам'яток Полтавщини.

За ініціативи єпископа у 1908 році Церковно-археологічний комітет розпочав роботу з врятування архівів колишніх духовних правлінь Полтавської єпархії. Членами комітету було прийняте рішення про залучення громадськості до створення описів церковних архівів. Окрім того, за ініціативи єпископа Полтавського і Переяславського Іоанна завідувачем давньосховищем В.Трипольським готувався реєстр стародавніх церков єпархії. З цією метою єпархіальні благочинні мали доставляти до церковно-краєзнавчого осередку плани і світліни храмів, які підлягали перебудові [25, с.85-87].

Наближення двохсотрічного ювілею Полтавської битви активізувало зусилля єпархіальної влади з благоустрою пам'яток на місці баталії. У 1907 році за особистої участі полтавського архієрея в середині кургану над місцем поховання російських воїнів був споруджений храм Петра і Павла. Того ж року єпископ освятив закладання нової дзвіниці Сампсоніївського храму. Реконструкції зазнало і його внутрішнє оздоблення. За ескізами живописця О.Сокола були розписані стіни храму, облаштований мармуровий іконостас.

Одночасно Іоанн висловив пропозицію щодо організації музею Полтавської битви, яка знайшла велику підтримку духовенства єпархії, серед котрих було чимало шанувальників історії рідного краю [26].

Отже, наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття єпархіальній владі вдалося активізувати розвиток церковно-історичного краєзнавства на Полтавщині. У зв'язку з цим варто відзначити різносторонню й результативну діяльність полтавських єпископів — Іларіона та Іоанна.

Примітки

1. Щеглов В. Историческая справка о поле Полтавском и его настоящих памятниках / В.Щеглов // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1890. — №22. — С. 821-835; №23. — С. 821-835.
2. Дмитриевский Д. Преосвященный Илларион, епископ Полтавский и Переяславский / Д.Дмитриевский // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1895. — №16. — С. 547-588.
3. Пархоменко В. Общее годичное собрание Полтавского церковного историко-археологического комитета / В.Пархоменко // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1907. — №35. — С. 1524-1526.
4. Павловский И.Ф. Полтавцы, иерархи, государственные и общественные деятели / И.Ф.Павловский. — Полтава: Издание Полтавской ученой архивной комиссии, Типография товарищества Печатного дела, 1914. — 294 с.
5. Жук В.Н. Перлина Козельщини: Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря / В.Н.Жук, Г.Д.Сердюк. — Видання третє, перероблене і доповнене. — Полтава: АСМГ, 2007. — 238 с.

6. Жук В.Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події: Статті з коментарями та фотоілюстраціями / В.Н.Жук. — Видання друге, перероблене і доповнене. — Полтава: АСМІ, 2007. — 248 с.
7. Дмитриевский Д. Преосвященный Илларион, епископ Полтавский и Переяславский / Д.Дмитриевский // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1895. — №16. — С. 547-588.
8. Распоряжение Полтавской духовной Консистории по поводу сделанных Преосвященным Илларионом, епископом Прилукским, замечаний при обозрении в 1885 году некоторых церквей епархии // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть официальная. — 1886. — №14. — С. 448-451.
9. Путевой журнал при обозрении епархии в 1889 году // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть официальная. — 1889. — №15. — С. 600-635.
10. Журнал Его Преосвященства, Преосвященного Иллариона, епископа Полтавского и Переяславского, при обозрении им церквей в 1892 году // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть официальная. — 1892. — №16. — С. 624-646.
11. Щитинский А. Летопись города Константинограда и его церквей / А.Щитинский // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1893. — №19. — С. 705-721; №20. — С. 733-736.
12. Программа для церковноприходской летописи в Полтавской епархии // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1892. — №24. — С. 864-880.
13. Щеглов В. Историческая справка о поле Полтавском и его настоящих памятниках / В.Щеглов // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1890. — №22. — С. 821-835; №23. — С. 821-835.
14. И[саенко] Е. У «Шведской могилы», 26-го и 27-го июня 1895 года / Е.Исаенко // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1895. — №14. — С. 508-518.
15. Воззвание от Комитета по устройству Соборного храма во имя Успения Божьей Матери в г. Переяславе, Полтавской губернии, как исторического памятника // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть официальная. — 1888. — №4. — С. 68-73.
16. Інститут рукописів Національної бібліотеки імені В.Вернадського НАН України. — Ф.71. — Оп.52. — Спр.159. — Арк. 2.
17. Протоиерей Успенского собора г. Переяслава о. Николай Александрович Терлецкий // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1903. — №9. — С. 438-448.
18. П.Ф.Л. Летописная заметка о Полтавском кафедральном соборе, относящаяся к 1899-1902 годам // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1903. — №4. — С. 202-206; №14. — С. 635-638; №15. — С. 648-688.
19. В Бозе почивший преосвященный Илларион, епископ Полтавский и Переяславский // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1904. — №4. — С. 200-212.
20. Программа Полтавских епархиальных ведомостей // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть официальная. — 1895. — №23. — С. 1077-1081.
21. Предложение преосвященного Иллариона редакции «Полтавских епархиальных ведомостей» // Полтавские епархиальные ведомости. —

- Часть официальная. — 1902. — №20-21. — С. 485-487.
22. Орлов Н. К вопросу об устройстве в городе Полтаве церковного древлехранилища / Н. Орлов // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1905. — №8. — С. 277-278.
23. Журналы XII очередного съезда духовенства Полтавской епархии // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть официальная. — 1902. — №30. — С. 832-857.
24. Орлов Н. К вопросу об устройстве в городе Полтаве церковного древлесховища / Н. Орлов // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1905. — №10. — С. 357-358.
25. Журнал заседаний Полтавского церковного историко-археологического комитета №21 от 6 мая 1908 г. // Труды Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета. — Выпуск 2. — Полтава: Типолитография торг. дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1908. — С. 85-87.
26. К двухсотлетию Полтавской битвы. Предстоящее национальное русское празднество по случаю двухсотлетия со времен Полтавской битвы // Полтавские епархиальные ведомости. — Часть неофициальная. — 1909. — №11. — С. 745-804.

О.В.Делия

**Роль полтавских епископов конца XIX — начала XX века
в развитии церковно-исторического краеведения**

*Анализируется деятельность полтавских преосвященных
Иллариона (1824-1904) и Иоанна (1844-1919) по исследованию и
охране памятников.*

*Ключевые слова: епархиальный музей, Полтавская епархия,
церковные древности.*

O.V.Deliya

**The role of Poltava bishops of late 19 through early 20
centuries in development of church and historical ethnography**

*The article deals with the analyses of the activity of Illarion, the
Right Reverend of Poltava (1824-1904) and Ioann, the Right Reverend
of Poltava of 1844-1919 as to the studies and protection of
monuments.*

*Key words: church monuments, diocese museum, Poltava
eparchy, church antiquity.*

Надійшла до редакції 9 лютого 2009 року
